

KAMBAG‘ALLIKNING FALSAFIY VA IJTIMOY ASOSLARI: TARIXIY TAHLIL

Jaxongir Alisher o‘g‘li Ilxomjonov

OXUS universiteti

jahongirilhomjonov165@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada kambag‘allik tushunchasi falsafiy va tarixiy nuqtai nazardan keng qamrovda o‘rganilgan. Tarixiy manbalar, mutafakkirlar qarashlari va nazariyalar asosida kambag‘allikning evolyutsiyasi hamda zamonaviy dunyoda bu muammoni hal qilishga bo‘lgan yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqola orqali kambag‘allikning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jihatlariga oid fikrlar keng ko‘lamda yoritilgan, bu esa uning zamonaviy talqinlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: kambag‘allik, tarix, falsafa, iqtisodiyot, ijtimoiy tengsizlik, nazariyalar, evolyutsiya.

ABSTRACT

This article explores the concept of poverty from a philosophical and historical perspective. It examines the evolution of poverty through historical sources, philosophical views, and theoretical frameworks, analyzing approaches to address poverty in the modern world. The article provides a comprehensive discussion of the social, economic, and political aspects of poverty, contributing to a deeper understanding of its contemporary interpretations.

Keywords: poverty, history, philosophy, economics, social inequality, theories, evolution, Rawls, Aristotle.

KIRISH

“Kambag‘allik” iqtisodiy atama sifatida yaqin o‘tmishda fanga kirib kelgan bo‘lsada uning asl mohiyati va uning jamiyat hayotiga ta’siri qadim zamonlarda to shu kungacha ilmiy jamiyatlar orasida haligacha dolzarbligini yo‘qotgani yoq. Bugungi zamonaviy dunyoda ham ko‘plab munozaralarga sabab bolmoqda. Kambag‘allik haqida qadimgi ilmiy asarlarda, aksariyat hollarda kambag‘allik jamiyatga foyda keltirgan deb aytilgan. Kambag‘allik yoki unga chambarchas bog‘liq muammolar bo‘yicha dastlabki tadqiqotlar zamonaviy kambag‘allik boyicha izlanishlarning boshlang‘ich nuqtalar hisoblanadi. Bunga misol qilib psixologiya soxasidagi Jan Luis Vivesning XVI asr

boshlarida yozgan asarlari, epidemialoqiya boyicha Doktor Jon Snouning vabo epidemiyasi sabablari bo'yicha tadqiqotlarida (XIX asr boshlarida London), uy xo'jaligi iqtisodiyoti: Ernst Engel kambag'al va kambag'al bo'lmagan odamlarning sarf-xarajatlaridagi farqlarni o'rganish (Germaniyada XIX asr o'rtalarida), ijtimoiy fanlar: Charlz Booth 19-asr oxirida Londonda kambag'allikni sinchkovlik bilan kuzatish tadqiqotlari, makroiqtisodiyot: Jon Meynard Keynsning 1930-yillar boshidagi "Buyuk Depressiya" davrida yuzaga kelgan ommaviy ishsizlik sabablarni tushunishga qaratilgan harakatlarida va albatta, yana ko'plab misollarni mavjud. Kambag'allik doir tadqiqotlarning katta qismi so'nggi ikki yuz yil ichida unga qarshi siyosatning ma'naviy va iqtisodiy asoslarini yaratishda muhim rol o'ynagan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYYA

Ilm va harakat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik murakkab va ularning siyosat maydonida paydo bo'lishi ko'p narsalarga, jumladan texnologiyaga, jamoatchilik xabardorligiga va kuchlar muvozanatiga bog'liq. Shunga qaramay, kambag'allik haqidagi fikrlar qanday rivojlangani haqida o'rganilishi kerak bo'lgan voqealar bor. Bu bugunning asosiy munozaralarni tub ildizlari hisoblanadi. Ushbu bahslarning ba'zilar uzoq vaqtdan beri davom etib kelmoqda. Biroq qadimgi va zamonaviy dunyo insonlarning fikirlashlarida katta farqlar mavjud. Ushbu farqlarni o'rganish bilim taraqqiyotni mustahkamlaydi va uni kengroq aks ettirishini ko'rsatadi. Phd ishinig birinchi bop birinchi qismida kambag'allik tushunchasing paydolishi tarixi va uning iqtisodiy ahamiyati yoritadi.

Tarixiy kelib chiqishi: Qadimgi dunyoda kambag'allik dunyoviy ishlarga aloqador yani qonunlar, soliqlar va davlat xarajatlari masala sifatida ko'rilmagan. Dastlabki tushunchalarga kora barcha narsa savob ishlarga ko'ra mukofot sifatida qaralgan. Keyinchalik yunon faylasufi va olimi Aristotelning asarlarida ayniqsa "Nikomax etikasi va siyosati" asarida . Faqat eng malakali insongina Davlat rahbari lavozimiga saylanishi kerak degan fikrlar miloddan avvalgi 350- yillarda paydo bo'lgan. Bu fikir orqali Arisrtotel o'zing davri uchun revalutsiyon fikrni ya'ni boylik va hukumronlik o'z navbatida kambag'allik ham insonga u qilgan yaxshi yoki yomon ishlar uchun emas balki o'zing salohiyati va qobilyatiga qarab berilishini takidlab o'tgan. Aristotelning adolat tushunchasi jamiyat rivojiga juda katta ta'sir ko'rsatdi. Bu ochiq-oydin erkin va intiluvchan o'rta sinf (kambag'al, lekin erkin odamlar) uchun jozibador edi va biroz umid uyg'otivchi fikrlar edi. "Teng imkoniyatlar" g'oyalari va barchaning "erkinlik" huquqlari g'oyalarini Aristotel qattiyat bilan ilgari surgan bo'lsada, biroq, Arestoteling bu tenglik g'oyasi to'liq tenglik emas edi. U qillikni maqullagan va buni adolatdan deb hisoblagan. Bunga misol Aristotel yozgan: "...tug'ulgan saotdan

boshlab, bazi erkaklar uchun bo'ysinish va boshqalari xukumron bolishini belgilash kerak. Qullarning borligi ham maqsadga muvofiqdir ham adolatdandir.”

Bu yerda Aristotel jamiyatdagi irarxiyalar uchun muhim dalillar keltirgan edi, ular ijtimoiy barqarorlik va samaradorlikning axloqiy jihatdan muhim maqsadlariga xizmat qildi. Agar Aristotel qullikni o'z misoli sifatida ishlatmaganda, uning dalillari ko'proq shakllangan bo'lishi va zamonaviy dunyo uchun maqbul bolardi. Aristotel bu o'rinda jamiyatdagi qullar qatlami (o'sha davrda qashshoqlar va undan ham pastgi qatlami) mavjud bolishi jamiyat va uning iqtisodiy taraqqiyoti uchun foydali deb bildi. Bu fikr quldorlik davri fiodal tizim va hatta sano'at inqilobi davrida ham to'g'ri g'oya sifatida qaraldi biroq hozrgi davrda bu g'oya o'zining dolzarbligini to'laligicha yoqotgan chunki Aristotel inson kapitali va uning yoqotilishini inobatga olmagan.

Miloddan avvalgi 500-yillarda Konfutsiy kambag'allik yaxshi hukumat oldini olishda yordam berishi kerak bo'lgan “oltita ofat” dan biri ekanligini takidlab o'tgan (Boshqa besh balo: erta o'lim, kasallik, baxtsizlik, jirkanch ko'rinish, va zaiflik. Bundan tashqari, beshta ne'mat bor edi: boylik, uzoq umr, sog'lik, yaxshi xulq va yoqimli tashqi ko'rinish). Bu vaqtda G'arbliklarning asosiy tashvishlari, boylik, tengsizlik bilan bog'liq surunkali kambag'allik emas edi balki, buning o'rniga, asosiy tashvish uyg'un ijtimoiy tuzum qurushda edi. Konfutsiyning fikriga ko'ra qachon odamlar to'q bo'lsa ehtiyojlarini malum miqdorini qondirishga imkon bo'lsa va yetishmovchilik sabab boshqa joylarga ko'chib ketishmasagina uyg'un jamiyat qurush mumkun bo'lgan. Uning fikriga ko'ra bunday jamiyat qurushga eng asosiy g'ov yetishmochilik bo'lgan. Konfutsiyning g'oyalari bir necha ming yillar oldin aytilgan bo'lsada Aristotelning g'oyalaridan farqli ravishda bugunki kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotgani yoq.

NATIJALAR VA MUHKAMA

Keyingi davrdadagi kambag'allik haqidagi fikrlar shakillanishi islom dini yaralishi va tarqalishi davriga tog'ri keldi. Islom intellektual an'analari butun musulmon olamida jamiyatlarning qadriyatlarini va axloqiy tamoyillarini shakllantirishda yetakchi kuch bo'lib xizmat qilgan. O'rta Osiyoning qadimiy shaharlari, jumladan, Samarqand va Buxoroda islom ta'limotlarini yoyish, mehr-oqibat va ijtimoiy mas'uliyat madaniyatini yuksaltirishda alloma va mutafakkirlar muhim rol o'ynagan. Islom dinining asosiy aqidalaridan biri sadaqa (zakot) va kam ta'minlanganlarga rahm-shafqat qilish tamoyilidir. Bu tamoyil ildizlarini Qur'on amrlari va Muhammad (s.a.v.) payg'ambarning so'zlaridan olinib, jamiyatdagi kambag'allik va tengsizlikni bartaraf etish uchun axloqiy asos yaratgan. Qadimgi O'zbekiston hududida yashagan olimlari islom ilmini chuqur o'rganishgan, hamda, kambag'allikni nafaqat

shaxsiy dard, balki jamoaviy jamiyat mas'uliyati sifatida ko'rib, bu tamoyillarni qo'llab-quvvatlashgan. Islomiy g'oyalarda kambag'allik dard deb qaralgan va mo'minlarni bir-birlariga yordam berishga chaqirilgan. Islomning besh arkonidan biri bo'lgan zakot muhtojlarga yordam berish va ijtimoiy farovonlikni saqlashga qaratilgan sadaqaning farz shaklidir. Bu haqda Qur'onda ko'p marta zikr qilingan, jumladan, Baqara (2:43) va Baqara (2:267) suralarida mo'minlar kambag'al va miskinlarga xayr-ehson qilishlari buyurilgan. Qadimgi movrounnaxr olimlari Qur'onning ushbu amrlarini yaxshi bilishgan va jamiyatdagi kambag'allikni bartaraf etish uchun zakot majburiyatlarini bajarish muhimligini ta'kidlagan. Shuningdek hadislarida ham hayriya masalasiga ko'p bor to'xtalib o'tishgan. Muhammad (s.a.v) payg'ambarning so'zlari va xatti-harakatlari sadaqaning ahamiyati haqida ko'proq yo'l-yo'riq beradi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) "Sadaqa molni kamaytirmaydi" degan mashhur rivoyatlari kabi sadaqaning fazilatlarini ta'kidlaydigan ko'plab hadislar mavjud (Sahih Muslim). Islom dini g'oyalari va ular asosida yozilgan asarlar keyinchalik ham O'rta Osiyo hududida davlat boshqaruvida muhim ahamiyat kasb etdi. Jumladan: Temuriylar saltanatining qudratli hukmdori Amir Temur o'zining harbiy mahorati va ulkan zafarlari bilan shuhrat qozongan bo'lsada. Biroq, uning hukmronligini sinchiklab o'rganish yanada nozik manzarani ko'rsatadi. Amir Temur ham o'zining ulkan saltanatida kambag'alikni boshqarish haqidagi o'z g'oyalarni ilgari surgan. Uning o'ziga xos pozitsiyasini tavsiflovchi yagona, aniq matn mavjud bo'lmas-da, biz tarixiy voqealar va uning davrida amalga oshirilgan iqtisodiy siyosatlardan ma'lum bir tushunchalarni olishimiz mumkin. Amir Temur o'z davridagi Yevropalik hukmdor va olimlarning fikriga teskari ravishda kambag'allikni jamiyat uchun zararli omil deb bilgan va o'z saltanatida unga qarshi kurashish uchun ko'lab iqtisodiy islohatlar amalga oshirgan bulardan: Amir Temurning iqtisodiy qarashlari tizimida soliq masalasi asosiy o'rinni egallaydi. Iqtisodiyot soliq tizimi orqali tashkil etilganligi va boshqarilganligi sababli mamlakatning iqtisodiy va harbiy hayoti tartibga solinadi. Tadbirkor o'zining soliq siyosatida ham xalq manfaati ustuvorligiga amal qiladi. U soliq tizimi orqali aholi qashshoqlashsa, buning natijasida davlat ham qashshoqlashadi, aholining boy yashashi uchun adolatli soliq tizimi zarur, deb hisoblagan. Shuningdek Amir Temur sarmoyasini yo'qotgan savdogarlarni moliyaviy qo'llab-quvvatlashni hamda, qiynalayotgan dehqonlarni yerga ishlov berishda davom etishini uchun urug' va texnika bilan ta'minlashni buyurgan. Bu orqali, ularning iqtisodiyotga hissa qo'shishda davom etishini ta'minlagan. Amir Temur o'limidan so'ng mamlakatda sodir bo'lgan tartibsizliklar mintaqada ilimga bo'lga qiziqishni yo'qolishiga sabab bo'ldi. Biroq Yevropada sodir bo'lgan renesans va uning oqibatida mamlakatlar iqtisodiyotidagi

kuzatilgan reformalar o'z davrining olimlarini jamyatning farovonlik va kambag'allik masalalarini chuqur tahlil qilishga undadi va katta bahslarga sabab bo'ldi. Zamanaviy dunyoning kambag'allikka doir qarashlarni shakillanish evalutsiyasini quyidagi ketmaktelikda tartibga solish va davrlarga ajratish mumkun. (Jadval 1).

Kambag'allikda doir ahamiyatga ega ilmiy fikrlar va izlanishlar xranalogiyasi

№	Davr	Yillar	Asosiy shaxs va hodisalar	Sohaga qo'shgan hissasi
1.	Premodern ilmiy tadqiqotlar va dastlabki izlanishlar			
1.1	Jean Luis Vives	16-asr boshlari	Shaharlarning kambag'allarni qo'llab-quvvatlash majburiyatini targ'ib qilgan.	Ijtimoiy mas'uliyat haqidagi yozuvlari bo'lgan eski qo'lyozma va kitob.
1.2	Dr. John Snow	1813-1858	Uning va'boga oid tadqiqotlari orqali kambag'al yashash sharoitlari va salomatlik ko'rsatgichlari orasidagi bog'liqlikni ko'rsatgan.	Londondagi va'bo tarqalishini ko'rsatadigan xarita.
1.3	Ernst Engel	1821-1896	Englening Qonuni, kambag'al va kambag'al bo'lmagan xonadonlarni ajratib turadigan miqdoriy o'lchovni ishlab chiqqan.	Englening Qonunini ko'rsatuvchi grafik (daromadning oziq-ovqatga sarflanadigan foizi va umumiy daromad).
2.	Birinchi Kambag'allik Yoritilishi (19-asr)			

2.1	Sanoat inqilobi	1760-1840	Sanoatlashtirishning shahar kambag'alliklariga salbiy ta'sirini ko'rsatgan.	
2.2	Charles Booth	1840-1916	Londondagi yashash sharoitlari haqida batafsil empirik ma'lumotlarni taqdim qilgan.	Londondagi kambag'allik darajalariga qarab ranglangan hududlarni ko'rsatadigan xarita.
2.3	John Maynard Keynes	1883-1946	Buyuk Depressiya davrida ommaviy ishsizlik va kambag'allikka qarshi kurashish uchun davlat aralashuvini targ'ib qilgan.	Iqtisodiyotni jamoat ishlari va bandlik dasturlariga e'tibor qaratgan holda tasvirlash.
3.	Erta zamonaviy davr kambag'allik tadqiqotlari (20-asr boshlari)			
3.1	Utilitarizm va ijtimoiy tadqiqotlar	18-19-asr	Umumiy varovonlikni ko'paytirish siyosatlarini, shu jumladan kambag'allikni kamaytirishni targ'ib qilgan.	varovonlik va is'temolni bir tomonda, kambag'allikka oid siyosatlarni esa boshqa tomonda ko'rsatuvchi tarozi diagrammasi.
3.2	Kambag'allarga oid qonunlar bo'yicha bahslar	19-asr	Ijtimoiy yordam siyosatining samaradorligi va axloqiy jihatlarini muhokama qilgan.	

3.3	Sotsializm va ishchi harakatlari	19-asr oxiri - 20-asr boshlari	Ishchilar huquqlari va kambag'allikni bartaraf etish uchun tizimli o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlagan.	
4.	Urushdan keyingi qayta baholash va yangi nazariyalar (1950 yildan keyin)			
4.1	Yangi iqtisodiy fikrlash	1950-yillar	John Rawlsning adolat tamoyillari adolat va tenglikni ta'kidlagan.	Turli ijtimoiy-iqtisodiy guruhlarini muvozanatlashtiruvchi adolat tarozi.
4.2	Amerikada kambag'allikning qayta kashf etilishi (1960-yillar)	1960-yillar	Farovon jamiyatlarda ham davom etayotgan kambag'allikni ko'rsatgan.	"Boshqa Amerika" kitobiva Amerika shaharlarining tasviri.
4.3	Rawlsning adolat tamoyillari	1971	Teng taqsimlash va kambag'allikka qarshi siyosatga e'tibor qaratgan.	Rawlsning farq tamoyilini ko'rsatuvchi diagramma, ijtimoiy manfaatlar va eng kam imkoniyatga ega guruhlar.
5.	20-asr oxiri va global majburiyatlar			
5.1	Jahon banki shiori (1990)	1990	Kambag'allikni kamaytirishga global majburiyatni aks ettirgan.	"Bizning orzuyimiz kambag'allikdan xoli dunyo" shiori.
5.2	Global daromad tengsizligi tadqiqotlari	1990-yillar	Global daromad tengsizligi va kambag'allikning tarixiy baholarini taqdim etgan.	Daromad tengsizligi va kambag'allik darajalarini aks ettiruvchi dunyo xaritasi.

6.	Zamonaviy tushunchalar va ta'sirlar			
	Iqtisodiy o'sish va kambag'allikni kamaytirish	2000-yillar	O'sish bilan teng taqsimlashni muvozanatlash zarurligini ta'kidlagan.	Iqtisodiy o'sish tendentsiyalari va kambag'allikni kamaytirish metrikalarini ko'rsatuvchi grafik.
6.2	Texnologiya va jamoatchilik xabardorligi	2000-yillar	Kambag'allikni kamaytirish strategiyalarini shakllantirishda texnologiya va xabardorlikning rolini ko'rsatgan.	Odamlarni bog'layotgan texnologiya (kompyuterlar, smartfonlar) belgisi.
6.3	Hukumat aralashuvlari	2000-yillar	Bozor mexanizmlari va ijtimoiy siyosatni muvozanatlashni ta'kidlagan.	Bozor mexanizmlari va ijtimoiy siyosatni muvozanatlashni ta'kidlagan.

Yuqoridagi fikrlardan eng katta ahamiyatga va tasirga ega bolganlaridan biri shubhasiz Engel qonunidir. Engel qonunining rivojlanishi: Nemis statistik olimi Ernst Engel 19-asr o'rtalarida uy xo'jaliklari xarajatlarini o'rganish orqali iqtisodiy nazariyaga katta hissa qo'shdi. U hozirda Engel qonuni deb nomlanuvchi qonunni kashf etdi, u kambag'al va kambag'al bo'lmagan uy xo'jaliklarini sarf qilish odatlariga ko'ra farqlash uchun miqdoriy ko'rsatkichni beradi. Engel qonuni shuni ko'rsa tadiki, uy xo'jaliklarining daromadlari oshgani sayin, oziq-ovqatga sarflangan daromadlar ulushi kamayadi. Bu munosabatlar kambag'al uy xo'jaliklari boyroq uy xo'jaliklariga qaraganda o'z daromadlarining katta qismini oziq-ovqatga sarflashini anglatadi. Oziq-ovqatga bo'lgan talabning daromad egiluvchanligi birdan kam bo'lib, oziq-ovqat zarurat ekanligini ko'rsatadi.

Bu qonun kambag'lik darajasini aniqlashdagi dastlabki o'lchovlardan bir hisobladi. Bu qonun qo'llanilishining usulining soddaligi uchun o'z davrida keng qo'llanilgan bo'lsada bugungi kunda foydalanish uchun ba'zi kamchiliklarga ega. Birinchidan: Qonun birinchi navbatda oziq-ovqat xarajatlariga qaratilgan bo'lib, boshqa muhim tovarlar va xizmatlarni e'tiborsiz qoldirishi mumkin; ikkinchidan: oziq-ovqatga bo'lgan talabning daromad egiluvchanligi turli daromad darajalari va mintaqalarda sezilarli

darajada farq qiladi; uchinchi: siyosatchilar qonunlarni ishlab chiqishda Engel qonunini noto'g'ri talqin qilishlari yoki ortiqcha soddalashtirishlari mumkin. Shuningdek Engel qonuni bog'liqlikni aniqlaydi, ammo kambag'allikning asosiy sabablarini tushuntirmaydi. Yuqoridagi kamchiliklarga qaramay bu qonun kambag'allikni bartaraf qilishda muhim ahamiy kasb etgan voqeylikdab biridir. Yana bir kambag'allikga qarshi kurashishdagi muhim izalnishlardan biri 19-asr da Charles Booth tomonidan amalga oshirilgan. Booth ning sinchkovlik bilan o'tkazgan so'rovlari va xaritalari Londondagi kambag'allikni tushunish uchun batafsil empirik asos yaratdi. Ushbu ma'lumotlarga asoslangan yondashuv siyosatchilarga ta'sir qildi va 20-asr boshlarida ijtimoiy islohotlarni shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Uning tadqiqotlari Britaniyada ijtimoiy ta'minot siyosatining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ta'kidlash joizki, u 1908-yilda davlat pensiyasini va 1911-yilda milliy sug'urtani joriy etishga hissa qo'shgan. Booth ning xulosalari turli shaharlar va hududlardagi qashshoqlik darajasi haqida keng muhokamalarga sabab bo'ldi, jamoatchilik xabardorligini oshirdi va ijtimoiy masalalar bo'yicha munozaralarni kuchaytirdi. Booth ning metodologiyasi va topilmalari qashshoqlik bilan bog'liq keyingi tadqiqotlarga ta'sir ko'rsatdi, shu jumladan Yorkdagi Rountree ishi va keyinchalik Qo'shma Shtatlar va Hindistondagi tadqiqotlarga ham. Uning ishi Chikago sotsiologiya maktabi va boshqa muhim ijtimoiy fanlar tadqiqoti an'analari uchun asos yaratdi. Booth ning amalga oshirgan ishlari o'z davri uchun tub burulish nuqtasi bo'lgan ersada ba'zi kamchiliklardan holi emas edi. Booth va Rountree turli xil kambag'allik chegaralaridan foydalangan, bu esa turli hududlarda kambag'allik darajasini o'lchash va taqqoslashda nomuvofiqliklarga olib keldi. Ushbu masala qashshoqlikni bir xilda aniqlash va o'lchash muammolarini ko'rsatdi. Booth ma'lumotlarining murakkabligi va kambag'allikni xaritalashning yangi yondashuvi statistik yoki ijtimoiy fanlar metodologiyasini yaxshi bilmaydiganlar tomonidan noto'g'ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin. Bu qashshoqlik va uning sabablari haqida haddan tashqari soddalashtirilgan yoki noto'g'ri xulosalar chiqarishga olib kelishi mumkin. Boothning ishi o'sha paytda asos bo'lgan bo'lsa-da, uning topilmalarining kambag'allikni kamaytirishga uzoq muddatli ta'siri hali ham muhokama qilinmoqda. Olimlarning ta'kidlashicha, uning batafsil xaritalash va tadqiqotlariga qaramay, kambag'allik asosidagi tizimli muammolar uning ma'lumotlari bevosita ta'sir qilishi mumkin bo'lgan vositalardan ko'ra kengroq yechimlarni talab qiladi. Keynes davriga kelib iqtisodiyotga yondashuv birmuncha o'zgarishlarga uchradi. Keynes "yalpi talab", iqtisodiy faoliyat va bandlikning harakatlantiruvchi kuchi degan kontseptsiyani kiritdi va bu "yalpi taklif" omillarini ta'kidlagan klassik iqtisodiy nazariyalardan sezilarli darajada chekinishini ko'rsatdi. Uning "Bandlik, foiz va

pulning umumiy nazariyasi” (1936) nomli muhim asari Keyns maktabining nazariy asosini yaratdi. Bu nazariya hukumatning moliyaviy va pul-kredit siyosati orqali aralashuvi iqtisodiy tsikllarni boshqarish va turg'unlik va iqtisodiy pasayish oqibatlarini yumshatish uchun zarur ekanligini ta'kidlaydi. Keyns iqtisodiy tanazzul davrida ish o'rinlarini yaratish uchun jamoat ishlari bo'yicha dasturlarning kuchli ta'rafkori edi. Ushbu dasturlar ishsizlikni kamaytirish va kambag'allarga daromad keltirish va shu bilan birga umumiy iqtisodiy talabni rag'batlantirish uchun ishlab chiqilgan edi. Bundan tashqari, uning nazariyalari odamlarni iqtisodiy o'zgarishlarning salbiy ta'siridan himoya qiladigan ishsizlik sug'urtasi va farovonlik dasturlari kabi ijtimoiy xavfsizlik tarmoqlarini ishlab chiqishni qo'llab-quvvatladi. Keyns Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVF) va Jahon banki kabi xalqaro moliya institutlarini yaratgan Bretton-Vuds tizimini (Bretton-Vuds tizimi (Bretton Woods System) — bu xalqaro valyuta-moliya tizimi bo'lib, Ikkinchi jahon urushidan keyin 1944-yilda AQShning Nyu-Xempshir shtatidagi Bretton-Vuds shahrida bo'lib o'tgan konferensiyada asos solingan. Ushbu tizimning maqsadi urushdan keyingi global iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va xalqaro savdoni rivojlantirish edi. Bretton-Vuds tizimi 1971-yilda AQSh prezidenti Richard Nikson AQSh dollarini oltin bilan almashtirish majburiyatini bekor qilganidan so'ng rasmiy tugadi. Shu tariqa, bu tizimdan so'ng zamonaviy suzuvchi valyuta kurslari tizimi joriy etildi.) yaratishda hal qiluvchi ro'l o'ynadi. Ushbu institutlar global iqtisodiy barqarorlik va rivojlanishni rag'batlantirishga qaratilgan. Bundan tashqari, ko'pgina G'arb davlatlari Ikkinchi jahon urushidan keyin davlatlarining farovonligini rivojlantirishda Keyns tamoyillarini qabul qildilar, bu esa kambag'allikning sezilarli darajada qisqarishiga va turmush darajasining yaxshilanishiga olib keldi. Keyns iqtisodi ko'pincha progressiv soliqqa tortishni qo'llab-quvvatlaydi, bu erda yuqori daromadlilar yuqori stavkada soliqqa tortiladi, bu daromadlarni qayta taqsimlashga va iqtisodiy tengsizlikni kamaytirishga yordam beradi. Iqtisodiy tsikllarni yumshatish siyosatini qo'llab-quvvatlagan holda, Keyns iqtisodi kambag'allarga nomutanosib ravishda ta'sir ko'rsatadigan ekstremal yuksalishlar va inqirozlarning oldini olishga yordam beradi. Biroq, hukumat aralashuvining kuchayishi samarasizlikka, byurokratik qog'ozbozlikka va resurslarning noto'g'ri taqsimlanishiga olib kelishi mumkin. Hukumat loyihalari har doim ham iqtisodiy faollikni rag'batlantirishning eng samarali usuli bo'lishi mumkin emas. Bundan tashqari, taqchilik xarajatlarini moliyalashtirish uchun davlat qarzlari xususiy investitsiyalarni cheklab qo'yishi mumkin, bu esa potentsial yuqori foiz stavkalariga va uzoq muddatda iqtisodiy o'sishning pasayishiga olib kelishi mumkin. Keyns siyosati ko'pincha barqaror o'sishning uzoq muddatli strategiyasi emas, balki iqtisodiy tanazzulga qisqa muddatli yechim sifatida qaraladi.

Bu siyosatlar hukumat aralashuviga bog'liq bo'lib, o'z-o'zini ta'minlaydigan iqtisodiyotning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Keyinchalik 1960-yillar Qo'shma Shtatlarda boy jamiyatlardagi doimiy kambag'allik haqida xabardorlikning kuchayishi bilan tavsiflangan muhim davr bo'ldi. Ko'pincha "kambag'allikning qayta kashf etilishi" deb ataladigan bu davr kambag'allik chegarasidan pastda yashayotgan millionlab amerikaliklar duch keladigan dahshatli haqiqatlarni ochib berdi. Ushbu qayta kashfiyotda ishtirok etgan asosiy omillar va raqamlar davlat siyosati va ijtimoiy ongga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Maykl Xarringtonning "Boshqa Amerika" (1962) nomli kitobining nashr etilishi aholining kambag'allik haqida xabardorligini oshirishda muhim ro'l o'ynadi. Harringtonning Amerikadagi kambag'allarning hayotini batafsil tavsifi yashirin kambag'allikni fosh qildi va ijtimoiy tengsizlik haqida milliy baxsni keltirib chiqardi. Ommaviy axborot vositalarida voqeylikning yoritilishi va jurnalistik surishtiruvlar bu masalani yanada dolzarblashtirib, qashshoqlik haqidagi dalillarni jamoatchilik muhokamasiga olib chiqdi. Bu ogohlik jamiyatning turli sohalarini, jumladan, akademiklar, siyosatchilar va faollarni muammoni tizimliroq hal qilish uchun safarbar etdi. Kambag'allikning tom ma'noda qayta kashf etilishi muhim siyosiy harakatlarga olib keldi, xususan, Prezident Lindon B. Jonson 1964 yilda "kambag'allikka qarshi shiddatli urush" e'lon qildi. Bu tashabbus iqtisodiy imkoniyatlar va ijtimoiy imkoniyatlarni yaxshilashga qaratilgan bir qator qonunchilik choralari va dasturlari orqali kambag'allikni kamaytirishga qaratilgan edi. Ushbu davrda joriy etilgan asosiy dasturlar orasida keksalar va kambag'allarga tibbiy yordam ko'rsatadigan "Medicare" va "Medicaid" va kam ta'minlangan oilalar orasida ochlikni engillashtirishga qaratilgan oziq-ovqat markasi to'g'risidagi qonun kiradi. 1964 yildagi Iqtisodiy imkoniyatlar to'g'risidagi qonun kambag'allarning imkoniyatlarini kengaytirish va o'z-o'zini ta'minlashni rag'batlantirish uchun jamoat harakat dasturlari, ish o'rgatish va ta'lim tashabbuslarini o'rnatdi. 1960-yillardagi siyosiy tashabbuslar aholining zaif qatlamlariga foyda keltirishda davom etadigan keyingi ijtimoiy xavfsizlik tarmoqlari uchun asos yaratdi. Erta bolalik davridagi ta'lim va kengaytirilgan ijtimoiy ta'minot imtiyozlari kabi "Head Start" dasturlar kambag'allikni kamaytirish va hayot sifatini yaxshilashga doimiy ta'sir ko'rsatdi. Kambag'allikni yumshatishga qaratilgan e'tibor, shuningdek, mehnat bozorida kengroq ishtirok etish va aholi orasida iste'mol xarajatlarini oshirish orqali iqtisodiy o'sishga yordam berdi. Bu sohada ko'zga koringan nazariyalardan biri Jon Roulzning "Adolat nazariyasi". Amerikaning taniqli faylasufi Jon Roulz "Adolat nazariyasi" (1971) nomli muhim asari bilan siyosiy falsafaga katta hissa qo'shdi. Roulzning adolat tamoyillari ijtimoiy adolat, iqtisodiy tengsizlik va qashshoqlikni bartaraf etish haqidagi zamonaviy munozaralarga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Uning nazariy asoslari adolatli jamiyat

yaratishga qaratilgan siyosatni baholash va loyihalash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Roulsning birinchi printsipli har bir insonning to'liq adekvat asosiy erkinlik sxemasida teng huquqqa ega ekanligini ta'kidlaydi, bu esa boshqalar uchun o'xshash erkinliklar sxemasiga mos keladi. Bu tamoyil adolatli jamiyatning asosi sifatida so'z va vijdon erkinligi kabi shaxs erkinliklari va huquqlarini himoya qilish muhimligini ta'kidlaydi. Asosiy erkinliklarga e'tibor kambag'allikni bartaraf etishga qaratilgan siyosatlar shaxsiy erkinliklarni buzmasligini ta'minlaydi. U kattaroq iqtisodiy tenglikka erishishga harakat qilganda ham saqlanishi kerak bo'lgan huquqlarning asosini belgilaydi. Farq printsipli - bu Roulsning adolatning ikkinchi printsipli bo'lib, unda ijtimoiy va iqtisodiy tengsizliklar jamiyatning eng kam imtiyozli a'zolariga eng katta foyda keltiradigan tarzda tartibga solinishi kerak. Ushbu tamoyil eng kambag'al shaxslarning farovonligini oshirishga qaratilgan qayta taqsimlash siyosati uchun kuchli dalil beradi. Eng kam foyda ko'rganlarning ehtiyojlarini birinchi o'ringa qo'yib, farq tamoyili progressiv soliqqa tortish, ijtimoiy ta'minot dasturlari va ijobiy harakatlar kabi choralarni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu siyosatlar qashshoqlikni kamaytirish va iqtisodiy va ijtimoiy tenglikni oshirishga qaratilgandir. Rouls, shuningdek, imkoniyatlarning adolatli tengligini ta'kidlaydi, bu o'xshash qobiliyat va iste'dodlarga ega bo'lgan shaxslar, ularning ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, teng muvaffaqiyatga erishishni talab qiladi. Ushbu tamoyil ta'lim, sog'liqni saqlash va ish bilan ta'minlash imkoniyatlaridan teng foydalanishni ta'minlashga qaratilgan sa'y-harakatlarga asoslanadi. Ushbu tamoyildan ilhomlangan siyosatlar kam ta'minlangan guruhlarning resurslar va imkoniyatlardan foydalanishiga to'sqinlik qiladigan to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan. Ular kam ta'minlangan talabalar uchun stipendiya dasturlari, kamsitishlarga qarshi qonunlar va sog'liqni saqlash subsidiyalari kabi tashabbuslarni o'z ichiga olishi mumkin. Rouls nazariyasining asosiy kamchiliklaridan biri uning mavhum va idealistik tabiatidir. Adolat tamoyillari gipotetik stsenariylardan kelib chiqqan bo'lib, ular real vaziyatlarning murakkabliklari va amaliy jihatlarini to'liq aks ettira olmasligi mumkin. Rauls tamoyillarini aniq siyosat ishlab chiqishda qo'llash qiyin, chunki u mavhum tushunchalarni amaldagi dasturlar va qonunchilikka aylantirishni talab qiladi. Rouls tamoyillari barcha madaniy va ijtimoiy kontekstlarga to'liq mos kelmasligi mumkin bo'lgan muayyan falsafiy an'anaga asoslanadi. Turli jamiyatlarda adolat va hukumatning roli haqida turli xil tushunchalar mavjud bo'lib, ular Rauls siyosatining qabul qilinishi va samaradorligiga ta'sir qiladi. Rouls tamoyillarini turli kontekstlarga moslashtirish mahalliy qadriyatlar, an'analar va ijtimoiy me'yorlarni hisobga olgan holda nozik yondashuvni talab qiladi. Keyinchalik 1990 yilda Jahon banki qashshoqlikni qisqartirish bo'yicha global majburiyatni aks ettiruvchi "Bizning orzuimiz - kambag'allikdan

xoli dunyo” shiorini qabul qildi. Bu shior institutning turli iqtisodiy va rivojlanish siyosatlarini orqali kambag‘allikni bartaraf etish missiyasini qamrab oldi. Jahon bankining ushbu davrdagi strategiyalarida barqaror rivojlanish, iqtisodiy o‘sish va dunyoning eng kambag‘al aholisining turmush darajasini yaxshilashga alohida e‘tibor qaratilgan. Ushbu shiorning qabul qilinishi xalqaro hamjamiyat tomonidan kambag‘allikni global miqyosda hal qilish bo‘yicha qat‘iy, yagona majburiyatdan dalolat berdi. Bu qashshoqlikka qarshi kurash dasturlari bo‘yicha hamkorlikni va resurslarni taqsimlashni rag‘batlantirib, mamlakatlar bo‘ylab sa‘y-harakatlarni jadallashtirishga yordam berdi. Jahon banki tomonidan kambag‘allikni kamaytirishga e‘tibor qaratilishi boshqa xalqaro tashkilotlar, ikki tomonlama donorlar va milliy hukumatlarning rivojlanish kun tartibida kambag‘allikni birinchi o‘ringa qo‘yishiga ta‘sir qildi. 1990-yillarda Jahon banki tomonidan kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha kompleks strategiyalar, jumladan, tuzilmaviy tuzatish dasturlari, infratuzilma, ta‘lim va sog‘liqni saqlash sohalariga sarmoya kiritish, shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlarda kichik biznes va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash uchun mikromoliyaviy tashabbuslar joriy etildi. Ushbu strategiyalar iqtisodiy o‘sish uchun qulay muhit yaratish, muhim xizmatlardan foydalanishni yaxshilash va ijtimoiy inklyuziyani rag‘batlantirishga qaratilgan bo‘lib, shu bilan kambag‘allikning alomatlari va asosiy sabablarini bartaraf etishga qaratilgan. Jahon banki kambag‘allikni o‘lchash va monitoring qilish metodologiyasini ishlab chiqishda hal qiluvchi rol o‘ynadi. Bu turli mamlakatlarda kambag‘allik darajasini baholash uchun standartlashtirilgan mezonni taqdim etgan Xalqaro qashshoqlik chegarasini yaratishni o‘z ichiga oladi. Takomillashtirilgan ma‘lumotlarni to‘plash va tahlil qilish ko‘proq maqsadli va samarali tadbirlarni amalga oshirish imkonini berdi, bu esa taraqqiyotni kuzatish va yaxshi natijalarga erishish uchun kerak bo‘lganda siyosatni o‘zgartirishga yordam berdi. Shuningdek 20-asr oxiri va 21-asr boshlarida daromadlarning global tengsizligiga e‘tibor kuchaydi, ko‘plab tadqiqotlar turli mamlakatlar va mintaqalar bo‘yicha daromad taqsimotini tushunishga qaratildi. Ushbu tadqiqotlar tengsizlikning tabiati va ko‘lami haqida tanqidiy tushunchalar berdi. Tomas Piketti kabi iqtisodchilar tomonidan global daromad tengsizligi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar mamlakatlar ichida ham, o‘rtasida ham daromad va boylikdagi nomutanosiblik kuchayib borayotganini ta‘kidlaydi. Piketti ishi, xususan, uning “Yigirma birinchi asrdagi kapital” kitobi aholining yuqori foizli qatlamlari o‘rtasida tengsizlik va boylikning konsentratsiyasining uzoq muddatli tendentsiyalarini ta‘kidlaydi. Branko Milanovich daromad taqsimotining tarixiy tahlillari tengsizlik tendentsiyalarining asrlar davomida keng qamrovli ko‘rinishini taqdim etdi va iqtisodiy siyosatlar va global voqealar nomutanosibliklarga qanday ta‘sir qilishini ko‘rsatdi. Tadqiqot natijalari progressiv

solliqqa tortish, ijtimoiy xavfsizlik tarmoqlari, ta'lim va sog'liqni saqlashga investitsiyalar kabi tengsizlikni kamaytirishga qaratilgan siyosat tavsiyalarini ma'lum qildi. Ushbu tavsiyalar hukumatlarga iqtisodiy tenglikni oshirishga yordam beruvchi qayta taqsimlash siyosatini amalga oshirish uchun asos yaratadi. Misol uchun, Jahon tengsizlik laboratoriyasi tomonidan 2018-yilgi "Jahon tengsizlik hisoboti" boylik solig'i va global tengsizlikni bartaraf etish uchun xalqaro hamkorlikni qollab quvvatladi. Tadqiqotlar inklyuziv o'sish muhimligini ta'kidlaydi, iqtisodiy rivojlanishning afzalliklari jamiyatning barcha qatlamlari orasida keng taqsimlanishini ta'minlaydigan siyosatni qo'llab-quvvatlaydi. Global daromadlar tengsizligidan xabardorlikning ortishi xalqaro tashkilotlar, nohukumat tashkilotlar va fuqarolik jamiyati guruhlarini tomonidan tashviqot ishlariga turtki bo'ldi. Qarzlarni yumshatish, adolatli savdo va yanada adolatli global iqtisodiy siyosatlar uchun kampaniyalar kuchayib, tengsizlikni bartaraf etish uchun tizimli o'zgarishlarni talab qilmoqda. Oksfam kabi tashkilotlarning hisobotlari boylikdagi haddan tashqari nomutanosiblikni ta'kidlab, tengsizlikni kamaytirish uchun shoshilinch siyosat aralashuvini talab qildi. Jahon tengsizlik hisoboti kabi nufuzli nashrlar va hisobotlar butun dunyo bo'ylab jamoatchilik fikri va siyosiy kun tartibiga ta'sir ko'rsatib, bu masalaga e'tibor qaratdi. Yuqorida holatlardan shuni xulosa qilish mumkinki, dunyo iqtisodiyotiga kambag'allikni yangi turi yani nisbiy kambag'allik bugungi dunyo hamjamiyati oldida yechilishi zarur bo'lgan masala sifatida paydo bo'lib kelmqoda.

XULOSA

Maqolada kambag'allik tushunchasining falsafiy va tarixiy rivoji keng qamrovda o'rganilgan. Tarix davomida kambag'allikka nisbatan turli qarashlar shakllangan bo'lib, bu masala ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy kontekstlarda muhim o'rin egallagan. Amir Temur davridan boshlab islomiy nuqtai nazardan kambag'allikka qarshi kurashda adolat, tenglik va yordam ko'rsatish tamoyillari asosiy omillar sifatida e'tirof etilgan. Shuningdek, zamonaviy faylasuflar va iqtisodchilarning, jumladan, Jon Rols va Amartya Sen kabi olimlarning nazariyalari kambag'allikning asosiy sabablarini tushunishga hamda uni bartaraf etish uchun turli strategiyalarni ishlab chiqishga yo'l ochgan. Maqola, kambag'allikni iqtisodiy, falsafiy va ijtimoiy jihatdan keng o'rganib, bu masalani zamonaviy kontekstda hal etishga oid muhim yondashuvlarni taqdim etadi.

REFERENCES

1. Aristotle. (1999). *Nicomachean Ethics*. Translated by Terence Irwin. Hackett Publishing Company.

2. Rawls, J. (1971). A Theory of Justice. Harvard University Press.
3. Sen, A. (1999). Development as Freedom. Oxford University Press.
4. Milanovic, B. (2011). The Haves and the Have-Nots: A Brief and Idiosyncratic History of Global Inequality. Basic Books.
5. Piketty, T. (2014). Capital in the Twenty-First Century. Harvard University Press.
6. Townsend, P. (1979). Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living. Allen Lane.
7. Johnson, L. B. (1964). State of the Union Address: War on Poverty. U.S. Government Printing Office.
8. Snow, J. (1855). On the Mode of Communication of Cholera. John Churchill.
9. Marx, K. (1867). Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie. Verlag von Otto Meisner.
10. Spicker, P. (2007). The Idea of Poverty. Policy Press.
11. Temur, A. (1991). Temur Tuzuklari (Amir Temur qonun-qoidalari). Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis nashriyoti.
12. Qur'on. (610-632). Al-Qur'an al-Karim. Tarjimasi: Abdulaziz Mansur. Toshkent: "Hilol Nashr" nashriyoti.
13. Qur'on suralari: "Al-Baqara" (2:177), "An-Nisa" (4:36), kambag'allik va adolatga doir qoidalar haqida.

